Varla

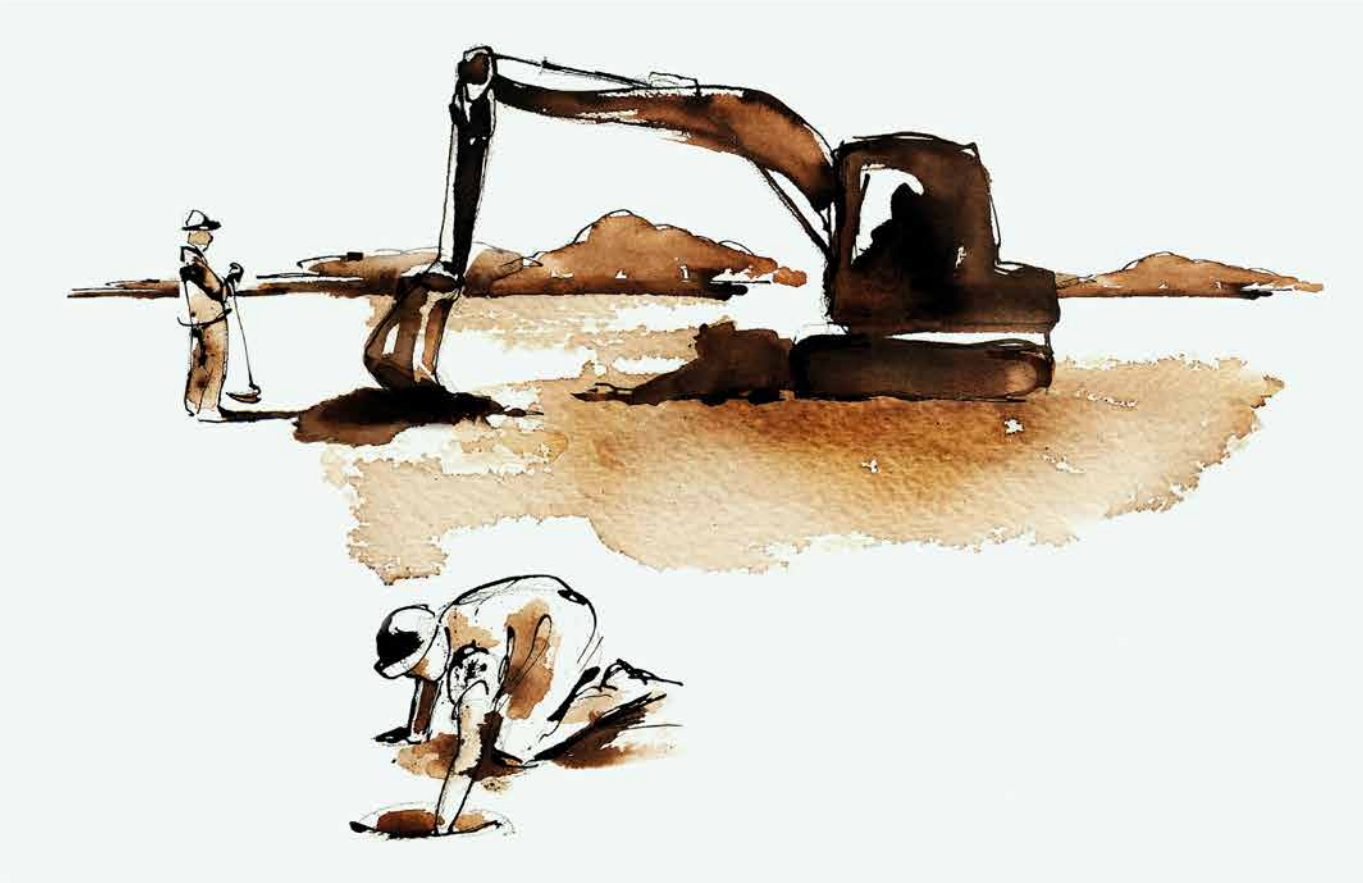

Arkeologisk utredning inför nedläggning av markkabel, inom fastigheten Varla 2:198, Tölö socken, Kungsbacka kommun, Hallands län

Picea kulturarv Rapport 2022:3

Daniel Gunnarsson och Mats Pettersson

Varla

Arkeologisk utredning inför nedläggning av markkabel,
inom fastigheten Varla 2:198, Tölö socken,
Kungsbacka kommun, Hallands län

Daniel Gunnarsson och Mats Pettersson

PICEA Kulturarv

Administrativa uppgifter

Fastighet: Varla 2:198, Tölö socken, Kungsbacka kommun, Hallands län
Länsstyrelsebeslut dnr: 431-6623-2021
Uppdragsgivare: Ellevio AB/Nektab AB
Fältarbetstid: 2022-02-16
Projektnummer: 2117
Projektansvarig: Mats Pettersson
Fältansvarig: Mats Pettersson
Övrig personal: Daniel Gunnarsson
För personalens meriter hänvisas till Picea kulturarvs hemsida
Utredningsområdets storlek: 11 000 m²
Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6376002 m, Öst 323000 m
Dokumentationsmaterial: Mätdata i shapeformat, foton i JPG-format, foto- och schaktlista i xlsx-format
Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Picea kulturarv
Fynd: —

Varla

Arkeologisk utredning inför nedläggning av markkabel,
inom fastigheten Varla 2:198, Tölö socken,
Kungsbacka kommun, Hallands län
Picea kulturarv Rapport 2022:3
© Picea kulturarv 2022

Författare: Daniel Gunnarsson och Mats Pettersson
Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen
Omslagsbild framsida: Nina Balknäs
Orienteringskarta: Framställd av Picea kulturarv med data
från Lantmäteriet och Riksantikvarieämbetet
Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av beställaren
Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Picea kulturarv
Redigering och layout: Nina Balknäs
Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

Picea kulturarv ek för
Folkvisegatan 12, BV
422 41 Hisings Backa
www.piceakulturarv.se
kontakt@piceakulturarv.se

Innehåll

Sammanfattning 5
Inledning 6
Bakgrund och syfte 6
Utredningsområdet 6
Tidigare undersökningar 6
Metod 6
Resultat 7
Arkiv- och kartstudier 7
Inventering 8
Sökschaktning 8
Tolkning 11
Antikvarisk bedömning 11
Sammanställning av berörda lämningar 11
Förslag på ytterligare åtgärder 11
Referenser 12
Bilagor 13
Bilaga 1. Schakttabell 13

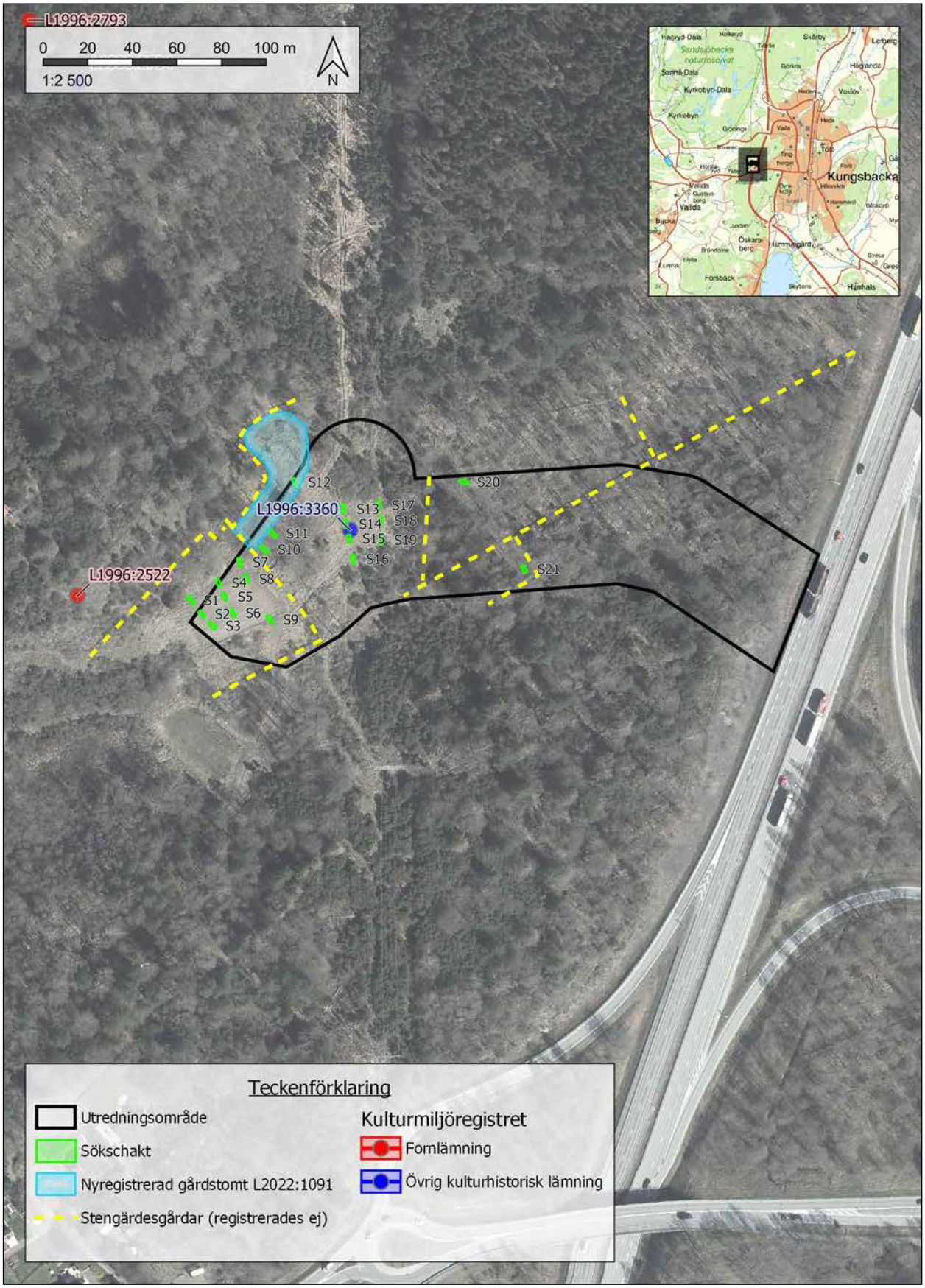

Figur 1. Översiktskarta över utredningsområdet och resultatet.

Sammanfattning

På uppdrag av Ellevio AB genomförde Picea kulturarv en arkeologisk utredning inom fastigheten Varla 2:198 Tölö socken, Kungsbacka kommun, Hallands län. Utredningen syftade till att ta fram underlag avseende fornlämningar inför nedläggning av markkabel inom området.

Området omfattade cirka 11 000 kvadratmeter och är till stor del skogbevuxet, med undantag för några mindre (igenväxande) åkrar i den västra delen. Området i ett ”sadelläge” mellan två höjder som under historisk tid utgjort utmark till byn Varla.

Vid inventering av området påträffades en gårdstomt, L2022:1091, bestående av två husgrunder och en brunn samt omgärdad av stenmurar och terrasseringar. Gårdstomten registrerades som övrig kulturhistorisk lämning. Under sökschaktningen grävdes totalt 21 schakt, i regel 3–4 meter långa och 1,4 meter breda. Lagerföljden bestod i samtliga schakt av ett par centimeter grässvål, följt av 15–30 centimeter matjord, varefter orörd postglacial sand påträffades. Inga anläggningar påträffades under sökschaktningen. Enstaka flintavslag påträffades i matjorden, tillsammans med en mindre mängd fragmentariska föremål från historisk tid.

Sammantaget präglades utredningsområdet framför allt av 1900-talets och det sena 1800-talets jordbruk. Förutom gårdstomten påträffades ett flertal stenmurar av yngre karaktär. Stenmurarna har inte registrerats eftersom de bygger på fastighets- och markslagsgränser som tillkommit efter laga skifte (1841). Dock har inga fynd eller anläggningar som visar på en sedan tidigare okänd fornlämning påträffats inom utredningsområdet. Picea kulturarv anser att inga ytterligare antikvariska åtgärder krävs så länge gårdstomten inte påverkas av exploatering. Även stengärdesgårdarna bör visas hänsyn i det fortsatta arbetet.

Inledning

Bakgrund och syfte

Ellevio AB planerar att flytta luftledningar och förlägga markkabel inom fastigheten Varla 2:198, Tölö socken, Kungsbacka kommun, Hallands län. Utredningsområdet ligger i anslutning till E6:an, väster om Kungsbacka och omfattar cirka 11 000 kvadratmeter, figur 1.

I samband med samrådet för det planerade arbetet ställde länsstyrelsen Halland krav på genomförandet av en arkeologisk utredning. Beslutet fattades den 22:a november 2021, enligt 2 kap 11§ Kulturmiljölagen, och Picea kulturarv tilldelades utförandet av den arkeologiska utredningen.

Syftet med den arkeologiska utredningen är att utreda förekomsten av fornlämningar inom utredningsområdet och ge länsstyrelsen beslutsunderlag inför fortsatta åtgärder. Påträffade fornlämningar ska översiktligt avgränsas, beskrivas och bedömas avseende fornlämningsstatus samt rapporteras till Kulturmiljöregistret, enligt Riksantikvarieämbetets anvisningar (2022b). Resultatet ska även kunna användas av Ellevio AB som planeringsunderlag.

Utredningsområdet

Utredningsområdet omfattar ett cirka 11 000 kvadratmeter stort område och ligger cirka 50 meter över havet, i ett ”sadelläge” mellan två höjder. Utredningsområdet ligger strax utanför Kungsbackas tätort och ansluter till västra sidan av motorvägen E6. Idag är utredningsområdet till stor del skogbevuxet, med undantag för några mindre delvis igenväxande åkrar i den västra delen.

Det aktuella utredningsområdet är beläget i den nordligaste delen av Halland, strax norr om Onsalahalvön och Kungsbackafjorden. Utredningsområdet ligger centralt i ett kuperat höjdområde, mellan slätterna kring Vallda och Kungsbackaån. Höjdområdet har under historisk tid utgjort utmarker till de omkringliggande gårdarna och byarna. Utredningsområdet ligger i vad som under denna period varit byn Varlas utmarker.

Fornlämningsbilden i närområdet utgörs huvudsakligen av gravar, boplatser och fyndplatser (Riksantikvarieämbetet 2022 a). Inom utredningsområdet finns fyndplatsen L1996:3360, där en tunnackig flintyxa hittats under tidigt 1900-tal. På en av höjderna strax utanför utredningsområdet ligger stensättningen L1996:2522.

Landskapets höga läge och närhet till havet, kombinerat med det sandiga sadelläget, indikerar en relativt hög fornlämningspotential. Även det äldre flintyxefyndet (L1996:3360) pekar mot möjligheten att påträffa okända fornlämningar inom utredningsområdet. Lämningar som kan förväntas påträffas är boplatser från stenålder, metalltida gravar och boplatser, medeltida bosättningar och ödegårdar till modernare lämningar så som bebyggelse från historisk tid.

Tidigare undersökningar

Den närmast belägna tidigare arkeologiska utredningen utfördes 2009, cirka 500 meter söder om det nu aktuella utredningsområdet (Nordin 2009). Vid utredningen upptäcktes en boplats och en övertorvad stensättning. Ett magert flintmaterial med dateringar till mesolitikum, neolitikum och metalltid påträffades spritt över ytan.

Metod

Utredningen inleddes med en översiktligt kart- och arkivstudie. Lantmäteriet kartdatabas, Historiska kartor, genomsöktes (Lantmäteriet 2022). Vidare gjordes en kortfattad analys av fornlämningsbild och jordartskarta för att söka efter indikationer på okända fornlämningar i området.

Hela utredningsområdet inventerades efter ovan mark synliga fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Påträffade lämningar fotograferades, mättes in med RTK-GPS och beskrevs enligt Riksantikvarieämbetets praxis (2022b). Inventeringen följdes upp med sökschaktning. Med grävmaskin togs schakt upp för att söka efter fynd och anläggningar under markytan. Lagren grävdes successivt igenom och rensades delvis för hand i syfte att identifiera fynd och anläggningar. Schakt och anläggningar mättes in med RTK-GPS, fotograferades och beskrevs.

Resultat

Hela fältarbetet med inventering och sökschaktning genomfördes under 16:e februari 2022. Under inventeringen mättes en ny lämning in, gårdstomten L2022:1091. Inga anläggningar påträffades under schaktningen. Inmätta schakt redovisas i bilaga 1. En översikt av resultatet visas i figur 1.

Arkiv- och kartstudier

Kart- och arkivstudier utfördes för att få en överblick över områdets kulturhistoriska karaktär. De kartakter som rektifierades, och var relevant för utredningen, var häradsekonomiska kartan över Varla (akt J112-2-9, 1919–25, Lantmäteriet). Därutöver studerades en laga skifteskarta över Varla (akt 13-TÖL-104, 1841, Lantmäteriet) samt ortofoto från 1963.

Vid tiden innan laga skifte utgjordes utredningsområdet helt av utmark till byn Varla. Efter laga skiftet i Varla sker stora förändringar som syns i häradsekonomiska kartan. Under denna period har en stor del av fastigheten 6:2 tagits upp som åker och i kartan visas ett boningshus samt ett uthus vid åkerns, och utredningsområdets, nordvästra kant, figur 2.

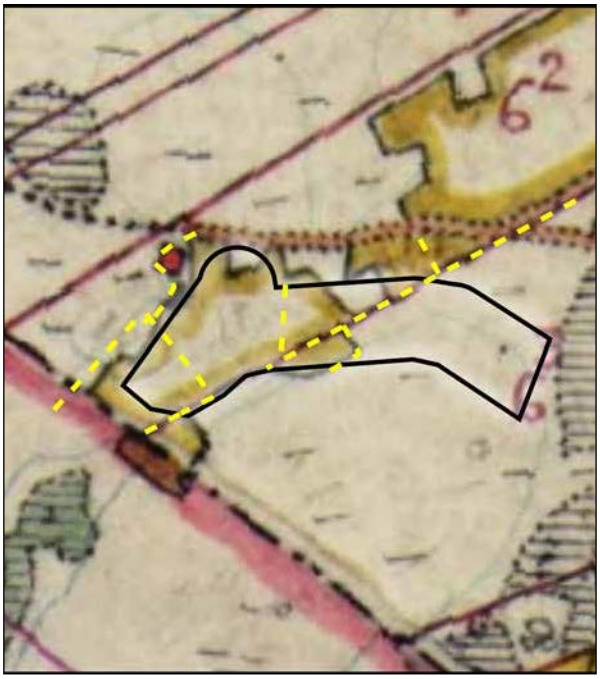

Figur 2. Utsnitt ur häradskarta, upprättad 1919–25, som visar markanvändning. Utredningsområdet merkarat med svart linje och inmätta stengärdesgårdar med gul streckad linje.

Utifrån detta material kan man sluta sig till att det åkergärde som ligger i den västra delen av utredningsområdet delvis stäckt sig något utanför fastighetsgränsen, i motsats till det östra som väl följer denna gräns. Det här skulle kunna tyda på att det västra åkergärdet är äldre och anlagt innan denna fastighetsgräns fastslås, möjligen i samband med ett friköpande av en äldre torpbebyggelse.

På ortofotot från 1963 brukas inte längre någon mark i området som åker. Mycket av den tidigare åkermarken ha planterats med skog. Den västliga delen av utredningsområdet (som idag är öppen) är på väg att växa igen och den ovannämnda bebyggelsen kan anas som ruiner. Enligt SGU:s jordartskarta består utredningsområdet i huvudsak av postglacial sand.

Figur 3. Mats Petterson går upp på den terrasserade kanten av gårdstomten L2022:1091. T. v. syns mossiga stenar som utgör en del av uthusgrunden. Fotot taget mot nordväst.

Inventering

I samband med inventeringen registrerades en ny lämning. Denna utgörs av en gårdstomt, L2022:1091, figur 3. Gårdstomten, totalt 60×30 m, består av två husgrunder (boningshus och uthus) och en brunn. På platsen finns även diverse övervuxna frukt- och trädgårdsväxter, och gårdstomten är terrasserad och inhägnad med stengärdesgårdar. Boningshusgrunden är 11×7 meter med källargrop i norra delen och murstock i södra delen. Uthusgrunden är 15×6 meter och har en något udda utformning med en upp till 1,5 meter hög kallmurad mittsektion (som eventuellt fungerat som matkällare). Tomten avgränsas mot väst av stengärdesgård och mot öst av en terrasserad och delvis stenskodd kant. I direkt anslutning till gårdstomten finns flera mindre stengärdesgårdar.

På flera håll i utredningsområdet påträffades ytterligare stenmurar av yngre karaktär. Stenmurarna registrerades inte eftersom de bygger på fastighet- och markslagsgränser som tillkommit efter laga skifte, år 1858, figur 2. Stenmurarna är i allmänhet cirka 0,5 meter höga och av 0,2–0,5 meter stora, kallmurade stenar. I den lägre, östra delen av utredningsområdet är marken betydligt stenigare och blötare. Här är stenmurarna generellt grövre och flera kantas av rejäla diken.

Sökschaktning

Under sökschaktningen grävdes totalt 21 schakt, i regel 3–4 meter långa och 1,4 meter breda, figur 1 och bilaga 1. Sökschakten fördelades relativt jämt över de lämpliga lägen i terrängen som utpekats under inventeringen. Schakten grävdes företrädesvis i den öppna åkermarken, men några schakt grävdes även i skogsmarken där det var möjligt att manövrera och gräva med grävmaskin. Marken i området bestod framför allt av postglacial sand, med ett större eller mindre innehåll av grövre material. I åkermarken i den västra delen av området fanns ett 15–30 cm djupt matjordslager överst.

Figur 4 (t. v.). Stenmurar kring den södra delen av gårdstomten L2022:1091. I förgrunden schakt 17. Fotot taget mot nordväst.

Figur 5 (t. h.). Stenmurar i den östra delen av utredningsområdet. Fotot taget från schakt 21, mot norr.

Figur 6. Foto på ett axplock av det fyndmaterial som framkom i matjorden, framför allt i områdets västra del.

I den östra delen av utredningsområdet var marken betydligt stenigare, med ett stort antal block. Här var marken till stor del översvämmad och ogenomtränglig, trots den dikning och röjning som tydligt skett i samband med uppodlingen.

Inga anläggningar påträffades under sökschaktningen. Enstaka flintavslag påträffades i matjorden, framför allt i utredningsområdets västligaste del, nedanför höjden där stensättningen L1996:2522 ligger. I matjorden påträffades även en mindre mängd material från historisk tid, även detta huvudsakligen i den västliga delen av området. Materialet utgjordes av bitar av fajans, yngre rödgods och glas samt ett trasigt yxhuvud, figur 6. Inga fynd tillvaratogs i samband med utredningen.

Tolkning

Under inventeringen kunde det konstateras att området framför allt präglats av 1900-talets och det sena 1800-talets jordbruk. På flera håll påträffades stenmurar av yngre karaktär och i den västra kanten av utredningsområdet påträffades en gårdstomt, L2022:1091, som även den tillkommit efter laga skifte.

Både bebyggelsens och åkerytornas placering stämmer väl överens med den bild som ges i häradskartan upprättad 1925, figur 2. Enligt kartan ligger det västra åkergärdet delvis något utanför fastighetsgränsen, i motsats till det östra som väl följer den. Detta skulle kunna tyda på att det västra åkergärdet är något äldre och anlagt innan denna fastighetsgräns fastslås, möjligen i samband med ett friköpande av en äldre torpbebyggelse.

Förutom material som kunde kopplas till gården (glas, yngre rödgods med mera) påträffades även ett fåtal flintavslag i matjorden. Den ringa mängden och osäkra kontexten bedömdes dock inte motivera inmätning av en fornlämning (exv. boplats). Eventuellt skulle en konkret boplatslämning kunna finnas i sydsluttningen strax utanför utredningsområdet, kanske närmre stensättningen L1996:2522. Ingenting påträffades som kunde kopplas till fyndplatsen L1996:3360, där en tunnackig flintyxa noterats under Göteborgsinventeringen.

Antikvarisk bedömning

Under utredningen registrerades en ny bytomt/gårdstomt, L2022:1091, två husgrunder och en brunn. Lämningen bedöms av Picea kulturarv som en övrig kulturhistorisk lämning, då gården tillkommit efter laga skifte. Inga fynd eller anläggningar som visar på en sedan tidigare okänd fornlämning påträffats inom utredningsområdet.

Sammanställning av berörda lämningar

Nyupptäckta ÖKL:

- L2022:1091 – Bytomt/gårdstomt

Tidigare kända ÖKL inom utredningsområdet:

- L1996:3360 – Fyndplats

Förslag på ytterligare åtgärder

Picea kulturarv anser att inga ytterligare antikvariska åtgärder krävs så länge gårdstomten inte påverkas av exploatering. Även stengärdesgårdarna bör visas hänsyn i det fortsatta arbetet.

Referenser

Lantmäteriet. 2022. Historiska kartor. https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor

Nordin, Petra. 2009. *Förhistorisk boplats och stensättning invid Ysbys Svartemosse.* Arkeologisk Utredning inför planerat deponi- och återvinningsområde i Klovsten Halland, Vallda socken, Ysby 3:26 med flera, RAÄ 1 och RAÄ 334. UV Väst rapport: 2009:9.

Riksantikvarieämbetet. 2022a. Kulturmiljöregistret, Fornsök. https://app.raa.se/open/fornsok/

Riksantikvarieämbetet. 2021b. *Lista med lämningstyper och antikvarisk praxis.* Tillgänglig: https://www.raa.se/app/uploads/2021/02/Lämningstypslistan-5.0.pdf

Kartor

Häradskartan Vallda, akt J112-2-9, 1919–25, Lantmäteriet

Laga skifte, Varla, akt 13-TÖL-104, 1841, Lantmäteriet

SGU. Jordarter 1:25 000–1:100 000. Tillgänglig: https://www.sgu.se/produkter/kartor/kartvisaren/jordkartvisare/jordarter-125-000-1100-000/

Bilagor

Bilaga 1 Schakttabell

Nr	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Fynd	Anläggning	Lager	Beskrivning
1	4	1,4	0,45	Ja	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	Bitar med yngre rödgods, fajans, fönsterglas samt 2 flintavslag i matjorden
2	3	1,4	0,4	Ja	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	Porslinsbit och flintavslag i matjorden
3	3,5	1,4	0,4	Nej	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand (något stenigare).	
4	3	1,4	0,45	Ja	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	Porslin, glas, 3 bitar yngre rödgods, 1 flintavslag i matjorden
5	3	1,4	0,5	Ja	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand. Litet inslag av skalsand.	Fajans, yngre rödgods, flintavslag i matjorden
6	4	1,4	0,5	Nej	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	
7	4	1,4	0,5	Ja	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	Porslin och flintavslag i matjorden
8	4	1,4	0,6	Ja	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	Yngre rödgods och porslin i matjorden
9	4	1,4	0,35	Nej	Nej	0-0,25 m matjord, därunder sand (stenigare).	
10	3,5	1,4	0,4	Nej	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	
11	4	1,4	0,4	Nej	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand (siltigare)	
12	3,5	1,4	0,5	Nej	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	
13	4	1,4	0,4	Nej	Nej	0-0,3 m matjord, därunder sand.	Litet stenlyft i n delen
14	3,5	1,4	0,6	Ja	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	3 bitar yngre rödgods i matjorden
15	4	1,4	0,35	Nej	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	
16	4	1,4	0,4	Ja	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	Taktegel
17	4	1,4	0,4	Nej	Nej	0-0,25 m matjord, därunder sand.	
18	3,5	1,4	0,35	Nej	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	
19	3,5	1,4	0,35	Nej	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	
20	4	1,4	0,35	Nej	Nej	0-0,2 m matjord, därunder sand.	
21	3,5	1,4	0,3	Nej	Nej	0-0,15 m matjord, därunder sand.	Dyigt

PICEA
Kulturarv